

Ali bom še našel, kar sem zgubil?

*Morda nikdar več — ker divji belec
je divjal čez valujoče njive,
divji belec pomandral je žito,
poteptal je travo senožeti
in izgubil je železno podkev ...*

*Da, zdaj vem! Ta podkev me oklepa
— čas nam v srca je železo vsadil —
saj je divji belec šel čez njive,
rast uničil — črno prst razkopal
in izgubil je železno podkev ...*

Podkev — pravijo — prinaša srečo.

GLEDALIŠKA GARDEROBA

JUŠ KOZAK

Stari Cmoh se komaj še spominja, odkdaj je pri gledališču. Le v opoldanski siesti, ko si postavi stolec v solčno liso pod oknom v garderobi — se mu zablešči, kako je še kot otrok pomagal očetu prišivati gumbe na kostumih. Za hip se prepusti spominom in zdrkne z nasmeškom v davne čase. O, kakšen dolgčas na trhlih klopih med abecedo in krščanskim naukom, kako je napeto pričakoval zadnjega zvonca, da je lahko pobegnil v svoje kraljestvo, med kulise in kostume. Po očetovi smrti so ga prevzeli v gledališki inventar, za krojača in garderoberja. Kolikokrat so se že menjali direktorji. Spominja se še nekaterih, ki so prihajali s cilindrom v pisarno. Vrstili so se režiserji in prevračali garderobo. Umirali so igralci, za njim so ostajali spomini in lorovski venci, ki jih je potem Cmoh razobešal po garderobi. Nekaj jih je s pridom uporabil v kuhinji, z drugih odpadajo posušeni listi, in Cmoh ne ve več, za kom jih pometa ...

Cmoh uživa pri gledališču posebno protekcijo. Čeprav se je postaral, ga še niso upokojili, in kakor upa, ga ne bodo do smrti. Šivati sicer več ne vidi, včasih pa zna iz nič kaj narediti, in takih mož potrebuje gledališče. Njegove dolgoletne izkušnje še vsi radi poslušajo. Na prste bi lahko preštel dneve, ko je zapustil te prostore, in vendar se ni nikoli pulil za plačo. Pritožbe so mu tuje, marsikomu mlajšemu pa je že pomagal iz obupa. Gledališče je strašna borba. Toda Cmoh še pomisliti ne sme, da bi ga neki dan zapustil, da ne bi

videl več svoje garderobe, kostumov, ki mu vsi žive, čeprav vise na kljukah. V svetu tam zunaj bi se ne znašel, tam ni nobene fantazije, s katero je Cmoh tako zrasel, kakor da je preigral vse vloge, moške in ženske. Cmoh le tega ne razume, zakaj se nekateri direktorji upirajo zdaj temu zdaj drugemu načinu igranja, zakaj imajo posebne nazore, ki so veselju in delu na kvar. Cmoh je že osivel, a v srcu se ni postaral, za vsako novotarijo se vname in nikoli ne brani tradicije. Fantazija mu tudi v osivelih letih ne da pokoja. Z napetim pričakovanjem pomaga postavljati novo inscenacijo, ni se še toliko upehal, da bi pred predstavo legel in ne bi oprezoval izza kulis, kako bo odjeknil novi svet na odru.

Solnce ošine kostume, kažejo se lise na oguljenem baržunu, šivi na trikojih, razdejanja časa na oblekah kraljic. Zarjaveli so meči in rapirji, šlemi so preluknjani, na visokih škornjih bi nobena maža ne zabrisala spokane kože. Barve so obledele, razcefrane so halje, toda Cmohove oči ne vidijo resnice. Še nikoli je niso. Kraljevski, hermelinasti plašč, na katerem se že sveti koža izpod zajčje dlake, da bi ga pustna šema več ne oblekla, se mu zdi tudi od blizu tako bleščeč, kakor ga bodo gledali zvečer v svitu reflektorjev in pisanih luči. Stari Cmoh gleda z drugimi očmi, tudi od blizu vidi v ponošenih cunjah resnico namena.

Zgodovino pozna le iz kostumov, drugega znanja si ni nabral v življenju. Tam v kotu vise luskinasti oklepi, ob njih judovske halje in bela oblačila za apostole, kadar igrajo »Križanje«. Rimske oklepe nadevajo tudi srednjeveškim vitezom, kadar jih drama postavlja na oder. Z dvema ali tremi šivi zna Cmoh pripraviti apostolsko oblačilo za Rimljane, ki objokujejo Cezarjevo truplo. Antonijev govor zna skoraj na pamet. Pogosto je bil Cmoh že inspicient, dobro pozna iztočnice, kako se mora zgodovina zasukati, da obleži Cezar zaklan pod Pompejevim kipom, in se zagladi spor med nekdanjima prijateljema. Cmoh se spozna, kako se v enem samem prizoru rušijo kraljestva, podirajo zemlje. Neštetokrat je že videl bežati pregnane kraljice, ponosne vladarje zaslužnjene, svobodna ljudstva v prvem dejanju še vsa v veselju, a v drugem že ječati v okovih. Poseben nož visi v garderobi, namenjen tiranom in diktatorjem. Zgodovinske variacije pozna Cmoh v velikem stilu.

V dolgih letih, ki jih je preživel v garderobi in med kulisami, so se vsi veki pretočili čez oder. Cmoh ve, da je nekoč živel nekje na Danskem Hamlet, ki se je naredil blaznega, da bi lahko ljudem povedal resnico. Cmoh se ne more spomniti vseh, ki so že tičali v tem trikoju, ki je doživel največ aplavza, in ga je zato obesil na častno mesto. Še posebno je zvezan s to igro »vseh iger«, ker je v njej ustvarjal usodne šume in piše za odrom, in je že večkrat odspodaj odgovarjal Hamletu, ko je iskal in poslušal krta pod zemljo. Po podobah v igri si je ustvaril predstavo kralja in prešuštno kraljice, navzel se je vede, kako se kraljuje s strupom, z bodalom in z zločini.

Cmoh ne vrta v globino, preprosto je njegovo spoznanje sveta. Če bi ga vprašal, kaj je tragedija, bi ne pomišljal dolgo. Njegova pamet je uganila, da je tragedija vselej takrat, kadar je na dnu igre človeško trpljenje. Temne, zločinske sile predejo zanke okoli človeka, ki nosi sanjski pečat, ne mirujejo, dokler se svet ne zruši. Drug potegne drugega za sabo v brezdnost, po veliki smrti spraši Cmoh in očisti kostume, pa jih razobesi v garderobi do nove predstave. Hamlet mu je tudi zato tako pri srcu, ker je že prišlo v navado, da igra Cmoh drugega grobarja, ki pije žganje med lobanjami. Čeprav so ga režiserji naučili, kako naj igra svojo vlogo, ga vselej stvar premaga, da kaj po svoje napravi. Zaradi dolgoletnih izkušenj si lasti to pravico, kadar nastopa, kakor si domišlja, v svetovni drami. Cmohu življenje ni povest, ampak usodni boj in napoved smrti že takrat, ko se pričinja.

Na cveku visita Mefistova ogrinjač in rapir. Cmoh se čudi, kadar ogleduje čepico z dolgim peresom, zakaj Fausta tako poredko igrajo. Od nekdanj se že vnema zanj, ki se mu zdi poln skrivnosti. Mami ga Faustova pekoča žeja po vsevednosti, skomina ga njegova želja, da bi zaživel znova in ostal večno mlad. (Cmoh še ne ve, da je Fausta v domačem kraju nahujskani »der biedere Soldat Valentin« na odru med igro zaklal.) Povrh ima v Faustu še posebno, nevidno vlogo. Za odrom straši, vprizarja piše, posnema šume pekla in neba, in stari je ponosen, da ga ni pri gledališču, ki bi znal znake pekla in neba, ki si jih izmišlja človeška fantazija, tako zadeti kakor on, da bi pretresel poslušalce. Tudi tri obešence na samotni skali ujčka med igro. Na posebni kljuki mu vise v garderobi tri vreče, v katere je zašil naftalina, ker so se mu molji in drugi mrčes dobesečno zaredili v obešencih.

Spozna se med svojimi rekviziti, posebno v časti so mu zgodovinski, in prav nič si ne prizadeva, da bi jih moderniziral. Le včasih si nevede dovoli šalo in predela kostume, ki so jih prej nosili pobožnjaki, v razbojniška oblačila. Čelade rimskih vojščakov je spretno prikrojil za prizore v svetovni vojni. V Wallensteinovi tragediji so nastopali igralci v kostumih, ki jih je sestavil iz vseh mogočih iger, Marije Stuart, Miklova Zala, Shakespeareovih komedij, celo levega in desnega razbojnika iz »Križanja« je uporabil. Nabral si je veliko poznanje o deželah in zemljah, ki jih razločuje po rekvizitih. V vrsti mu vise dolge ruske brade, rubaške, stoje visoki škornji za »Moč teme«, »Na dnu« in »Kvadratura kroga«. Tudi za eksotične vrtove ni v zadregi, še manj za pokrajinske slike ravnin in gora. Le v tem se upira moderni tehniki, ker je preverjen, da je njegova metoda boljša od novejši, ki sproti ustvarja kulise. »Bog je že vse v začetku sveta ustvaril,« se brani, kajti o tehniki ima še vedno pomisleke. Umljivo je, da so mu historične igre bolj pri srcu; v modernih igrajo v »civilu«, ki nima zanj rekvizitov. V teh igrah se tudi ne bijejo med sabo zemlje, kakor se izraža Cmoh, ki si je prilastil vednost, da se razgibajo zemlje, kadar se vnamejo veliki problemi.

Vse kostume lahko v Cmohovi garderobi zamenjujejo, le onih ne dovoli, v katerih so si igralci nabrali največ lovorovih vencev. Za vse na svetu ne bi pristal, da bi kdor si bodi oblekel Hamletov triko, ogrnil Faustov plašč, si nadel Don Kihotov oklep, se polastil Macbethovega kostuma, si ovesil Ojdipovo ali Learovo haljo, nataknil Don Juanovo perjanico, in še druge rekvizite, Konkordatov frak, Jacintine tančice, na katere pazi z ljubečim očesom in jih vsako leto vsaj enkrat spomladi izpraši in prezrači.

Tako vise v Cmohovi garderobi kostumi vseh dob in časov, rekviziti za ustvarjanje iluzij o tujih in domačih zemljah, perjanice, šlemi, oklepi, trikoji za nosilce najvažnejših vlog vseh dram, v katerih se je destiliralo življenje. Stari Cmoh ne pozna pisane zgodovine in politične kronike, vse življenje je zanj poosebljeno v igrah iz minulih in tekočih dni, zaživi mu že ob pogledu na rekvizite in kostume, viseče na kljukah.

Cmoh ni nikoli razmišljal o življenju, o gibanjih in prevratih v mišljenju in v umetnosti, vsaj dotlej ne, dokler ni zagledal refleksov na odru. In vendar je njegovo znanje o življenju obsežno in pestro, do dna pozna njegov repertoar: ljubezen, hrepenenje, boje in upore, zločine vseh vrst, podlosti in peklenške podvige, lakoto in stisnjene pesti, vse nianse misli in strasti, svetniška in razbojniška nagnjenja, skratka vsa človeška dejanja na ogromni lestvici od vladarjev do zadnjega grobarja. In še nekaj ve, da se da iztisniti iz življenja tudi smeh. Kolikokrat se je že čudil in se opajal nad duhovitostjo, s katero so umeli nekateri bistreži toliko smeha ožeti iz te »citrone«, našega življenja. In smeh mu je vselej komedija zmešnjav. Pogosto je že Cmoh v tišini opoldanske sieste premišljal, koliko boja in trpljenja je bilo deležno človeštvo, da so nastale take drame, kakor so Faust, Don Kihot in Hamlet. Do takih ugibanj je prišel po logiki svojega življenja v garderobi.

Stari Cmoh ne razglablja o časih, ko se varijo sokovi za novo dramo in novo obliko, za novega Fausta ali Don Kihota, ko se pogreza človeštvo v trpljenje, eni z obupom, drugi z nadami, da bo svet preoran. Ne izprašuje se, zakaj se je sedanost uprla preteklosti, njemu so kostumi in rekviziti vsebina in snov resničnega življenja. In če igralcem strižejo besede in stavke s škarjami, ima za vse le posmeh, ker ve, da se njemu kaj takega ne more primeriti. Prehuda bi bila komedija, če bi Hamletu izpodrezal triko ali Jermanu hlače odstrigel. Zanj so vse te podobe resničnejše od življenja samega. Kadar se režiserji prerekajo o smereh nove stvarnosti, tendenčne, dialektične in duhovne umetnosti, je Cmoh zase trdno uverjen, da so lovorove vence vedno prinašale le resnica, fantazija in poezija.

Stari Cmoh prav tako ne občuti, kako je polovica zemlje mrknila, da že leta živimo v pomrčini in ne vidimo na ono drugo stran, na solčno polovico, kjer se prebujajo snovi za velike drame človeštva. Vse ideje in lepote, v katerih se je destiliralo življenje so nam le še garderoba, ki jih mi igralci iz strahu pred smrtjo oblačimo, a niti ne vemo, kaj bi nataknili nase. Na tej

poluti, ki je mrknila, ni noben zapah dovolj varen pred morilcem in zločincem, nikoli ne veš, v kateri čaši še ni strupa. Prijateljstvo je zastrupljeno bodalo in vse zaveze so le mrtvaški frak.

Živeti v garderobi, na potemneli poluti, je usoda starega Cmoha. In vendar, dokler bo živ, bo vsako pomlad izprašil in stepal kostume, v katerih mu vedno iznova oživlja destilirana vsebina našega življenja. S hladno mirnostjo jih bo zopet razobesil, ker mu je tudi grob le rekvizit v tragediji.

MLADOST NA VASI

TONE ŠIFRER

Peter je to igro užival zmerom le zase. Če je pripovedoval, kar je videl, so se mu smejali in nič mu niso verjeli. Grahovarjev Lovre ni nikdar niti najmanjše stvari opazil, pa če je še tako buljil vanj in si še toliko prizadeval.

Od domače hiše je prišel nagel klic: »Peter, Peter!« Nato je zaklicalo počasi in premišljeno, v dveh tonih: »Peee-teel!« Kakor je bil tiho in pri miru, se je nenadoma še bolj sklonil in sedel nepremično. Pestunja, tista deklina, ga je klicala. Zraven se je oglašala mlajša sestra. Menda je bil čas, da bi pojedel svoj kruh in nekoliko kuhanih jabolk. Lačen bi že bil, toda kam bo prišel, če se bo za vsako malenkost vračal? Ko se je prepričal, da se je pestunja oddaljila, se je izmotal iz grma in se namenil proti sosedovemu travniku, kjer so že nekaj dni imeli vojaki poljske kovačnice. Tam je poznal majhnega vojaka, ki sta mu z Blažem vzdela ime »kovaček«. Petru je dovolil, da mu je časih pritiskal meh in zbijal s kladivom po nakovalu, da je bilo veselje slišati. Postal je. Kar v navado mu je prišlo, da se je najprej malo ustavil, preden je šel k znancu, kajti često je menjal prostor in konj, ki so jih kovali, se je bilo treba izogibati.

Kovaček mu je pomigal, naj pride bliže.

»Ali veš, kaj so cigarete,« ga je vprašal.

»Menda vem,« je odvrnil počasi Peter. Malo vroče mu je bilo, ko se je spomnil, da bi ga mogel kovaček vprašati, če ni pred nekoliko dnevi za podom kadil. Pa nič tega ni bilo.

»Čisto lahko mi greš ponje v trgovino, kajne?«

Peter je samo prikimal. Da je šel v trgovino, ni bila nobena posebnost. Tam je stregla njegova sorodnica, ki je Petra vselej prijazno nagovorila, res da s Petrčkom, kar mu ni godilo, toda ženske ne razumejo, kdaj se človek ne drži več matere za krilo.